Polona Selič

ZAŠČITA OTROK PRED SPOLNIMI ZLORABAMI

OTROŠTVO KOT KONSTRUKT

Na moderno pojmovanje otroštva je pomembno vplivalo razsvetljenstvo, ki je z ideologijo napredka in vero v superiornost razuma »določilo« otroke za tvorce prihodnje, razsvetljene družbe (Verhellen 1994: 11). Meščanska družba 19. stoletja je na področju prava in na področju dela izločila otroke kot pravne subjekte (Salecl 1991: 26–7) ter s prepovedjo otroškega dela odpravila njihov status subjekta v lokalni in nacionalni ekonomiji (Wintersberger 1994: 214). Otroci so postali prepoznavna, posebna socialna skupina. Razlaga otroštva kot historičnega dejstva nekoliko nasprotuje razvojnopsihološkim pojmovanjem otroštva kot naravne danosti (in ne kot učinka simbolne mreže). Psihologija je s svojimi dognanji sooblikovala odnos do otrok kot do nekompetentnih, odvisnih bitij. Če pa postavimo pojav otroštva v kontekst družbenih pojavov, lahko ugotovimo, da je otroštvo relativna in arbitrarno določena družbena konstrukcija, slej ko prej negativno definirana in umeščena v družbena razmerja moči in oblasti (Franklin 1986: 7–8). V vsakem primeru je otrok »ne-odrasli«, ki raste, se razvija in zori, da bi se lahko vključil v sfero odraslih, ko bo dosegel arbitrarno določeno starostno mejo. V tem smislu otroštvo pripada polju simbolnega.

OTROKOVE PRAVICE IN OTROKOV NAJBOLJŠI INTERES

Otrokove pravice, ujete in razumljene v različnih pojmovanjih otroštva, zato vedno znova odpirajo (navidezno?) dilemo med neodvisnostjo (avtonomijo) in zaščito (protektivnostjo, paternalizmom).

- Kdaj, kako in koliko obravnavamo otroke kot avtonomne subjekte?
- Kdaj, kako in zakaj dajemo otrokom zaščito, varstvo, skrb?

Prevladujoča zaščitniška naravnanost je v drugi polovici prejšnjega stoletja trčila ob gibanje za državljanske pravice v ZDA, ki si je prizadevalo za spremembo odnosa do črncev in drugih družbenih manjšin, kar je imelo za posledico tudi drugačno gledanje na otroke (Šelih 1992: 23). Franklin (1986: 3) je priljubljeno tezo, da družina in državni organi vseskozi delujejo v otrokovem najboljšem interesu, zavrnil kot mit. Kako »neidealen« je lahko odnos odraslih do otrok in kako institucije ne ravnajo nujno skladno z otrokovim najboljšim interesom, kažejo primeri trpinčenja in spolnih zlorab otrok.

Vseskozi smo namreč odrasli tisti, ki razlagamo in opredeljujemo pravice otrok. Urad varuha človekovih pravic si dejavno prizadeva za zaščito otrok pred spolnimi zlorabami. Naša prizadevanja so usmerjena v razbijanje predsodkov, tabujev in vse prepogoste »zarote molka« odraslih. Zaščita otrok pred vsemi oblikami spolnega izkoriščanja in spolnih zlorab je pomemben cilj različnih mednarodnih organizacij in institucij, kot so UNICEF, Evropska mreža otroških ombudsmanov (ENOC), Svet Evrope in druge. Naloga varuha človekovih pravic je v tem primeru skrb za kar najbolj dosledno spoštovanje in uresničevanje 34. člena Konvencije o otrokovih pravicah, ki opredeljuje to problematiko, in 19. člena iste konvencije, ki v prvem odstavku govori o zavarovanju otrok pred vsemi oblikami duševnega ali telesnega nasilja, vključno s spolnimi zlorabami, kadar je otrok v okrilju družine (pod skrbništvom staršev, zakonitih skrbnikov ipd.).

Konec aprila letos so mediji poročali o kazenskih ovadbah zoper tri osnovnošolske učitelje. Dva sta utemeljeno osumljena petnajstih kaznivih dejanj spolnega napada na osebo, mlajšo od

petnajst let. Tretjega so za enako kaznivo dejanje ovadili na osnovi pričevanja štirinajstih učenk. Na redni mesečni tiskovni konferenci varuha človekovih pravic je varuh človekovih pravic posebej opozoril javnost na spolno nasilje nad otroki in mladoletniki ter pozval ministrstvi za šolstvo in notranje zadeve k odločnemu ukrepanju. Ravno zaradi posebne socializacijske vloge poklicev, kot so vzgojiteljski, učiteljski ali duhovniški, so njihove spolne zlorabe posebej inkriminirane tako s 3. odstavkom 183. člena Kazenskega zakona kakor z 2. odstavkom 184. člena KZ RS (str. 160–161).

• Kako, kdaj in v katerih primerih ščiti najboljši interes spolno zlorabljenega otroka država?

• V katerih primerih družinskega nasilja, trpinčenja in/ali zlorab je državna intervencija skladna z otrokovim najboljšim interesom?

Odvzem otroka in namestitev v rejniško družino je ena izmed situacij, kjer lahko pritrdimo mnenju Mnookina (1982: 174), da tisti, ki o tem odloča, potrebuje za odločitev v otrokovem najboljšem interesu zanesljive podatke in »sposobnost prerokovanja«. Temu ob rob se zdi smiselno postaviti tudi vprašanje o otrokovi pravici avtonomnega odločanja. Pri pravicah odraslih praviloma ne razpravljamo o njihovi intelektualni, čustveni ali fizični zrelosti, čeravno lahko tudi odrasli izgubimo nekatere pravice, če (ko) jih nismo sposobni izvrševati, vendar nismo nikoli podvrženi predpostavki o apriorni nezrelosti. Šelihova (1992: 24) je opozorila na ugotovitve Piageta in sodelavcev, da se otrokov kognitivni razvoj konča okoli dvanajstega leta, ko se začnejo otroci odločati enako ali podobno kompleksno kot odrasli, kar se (med drugim) kaže med vojno ali ob drugih nesrečah. Slednje je lahko argument v smeri avtonomije in kritika arbitrarno previsoko postavljene starostne meje, ki naj bi osebi dajala kompetentnost. Ta je povezana s pridobitvijo legalnih (pravnih) pravic neodvisno od individualnih posebnosti in medosebnih razlik. Logika je binarna kakor velikokrat v pravu, na primer na kazenskem področju, ko je obtoženec bodisi spoznan za krivega bodisi oproščen.

GIBANJE ZA OTROKOVE PRAVICE

Radikalni borci ne priznavajo nezrelosti in nekompetentnosti otrok, saj je diskriminacija na podlagi starosti zanje moralno nedopustna. Izhajajo namreč iz temeljnega načela o enakosti vseh ljudi ter zahtevajo za otroke »vse človekove pravice« (Apostel 1989: 49). Reformisti se načeloma strinjajo s predpostavko o nekompetentnosti in nezrelosti otrok, opozarjajo pa, da družba premalo upošteva spoznanja razvojne psihologije o razvojnih procesih in fazah pa tudi različnem tempu zorenja posameznih psihičnih funkcij. V vsakem primeru je (po mnenju reformistov) starost, ko posameznik doseže polnoletnost, postavljena previsoko. Pragmatična smer, ki se vse bolj uveljavlja, pa meni, da je mogoče odvzeti otrokom določeno pravico le, kadar lahko dokažemo, da še niso dovolj zreli za njeno posedovanje, in kadar o tem obstaja splošni konsenz (Šelih 1992: 19).

Otrokove pravice običajno razvrstimo na moralne in legalne, še vedno pa je sintagma »otrokove pravice« deležna pripisovanja najrazličnejših pomenov. Jasnost povečuje na primer Franklinova (1986: 14–6) razvrstitev pravic otrok na socialnoskrbstvene in zaščitne pravice (pravice nasproti staršem). V Sloveniji je zlasti o t. i. psiholoških pravicah otrok veliko pisal Pavlović (1990; 1993). Izhajal je iz otrokove potrebe po »razvoju kakovostnega interpsihičnega razmerja, ki ga otrokova bio-psihična konstitucija pričakuje in terja« (Pavlović 1993: 190). Gre za moralne pravice, ki jih ni mogoče legalizirati (pravica do ljubezni, varnosti, empatije, stopnjevanja avtonomije ipd.).

Antagonizem med avtonomizmom in zaščito je mogoče preseči, če jemljemo zaščito otrok resno, ob tem pa upoštevamo njihovo avtonomijo (Freeman, 1992: 36–37), vendar se lahko tudi taka načelna drža ob iskanju odgovorov na konkretna vprašanja sprevrže, tako da je sam Freeman (1992: 36) na koncu svojega razmišljanja zastavil le retorično vprašanje, ali naj »otroke prepustimo njihovim pravicam«. Veliko bolj smiselno kot odpravljanje tega antagonizma se zdi vztrajno poudarjanje otrokovih pravic na polju družbene realnosti znotraj nerešljivega protislovja med avtonomijo in zaščito.

KONVENCIJA O OTROKOVIH PRAVICAH

V 19. členu Konvencije o otrokovih pravicah so se države podpisnice zavezale, da bodo sprejele vse potrebne ukrepe, da bi »otroke zavarovali pred vsemi oblikami telesnega ali duševnega nasilja, poškodb ali zlorab, zanemarjanja ali malomarnega ravnanja, trpinčenja ali izkoriščanja, tudi

spolnih zlorab« (str. 14), ko so pod skrbništvom staršev, zakonitih skrbnikov ali katere druge osebe, ki zanje skrbi. Poleg ustreznih socialnih programov, namenjenih otrokom in skrbnikom, drugi odstavek tega člena nalaga tudi »druge oblike zaščite ter ugotavljanje, obveščanje, prijavljanje, preiskovanje, obravnavanje in spremljanje prej naštetih primerov trpinčenja otrok« (str. 14).

34. člen Konvencije o otrokovih pravicah zavezuje države podpisnice, da »bodo zavarovale otroka pred vsemi oblikami spolnega izkoriščanja in spolnih zlorab« (str. 21). Za potrebe Konvencije je otrok opredeljen kot oseba, mlajša od 18 let, razen če pravo, ki se uporablja za otroka, določa, da se polnoletnost doseže prej. V 3. členu so kot glavno vodilo pri vseh dejavnostih v zvezi z otrokom poudarjene njegove največje koristi, kar obvezuje državo, da otroku, za katerega ne morejo skrbeti lastni starši, zagotovi ustrezno skrb. Konvencija pretežno sledi ideji, da je družina temeljna družbena skupina in kot taka za otroka najpomembnejša ter da so starši najpomembnejši otrokovi skrbniki, vendar ga z vsebino 9. in 19. člena zaščiti tudi pred zlorabo staršev. Vsebina 19. člena Konvencije je na primer pomembno vplivala na zvišanje starostne meje pri kaznivem dejanju spolnega napada na otroka v noveli Kazenskega zakona iz leta 1999 (str. 48–50) s 14 na 15 let.

Zakon o zakonski zvezi in družinskih razmerjih (v nadaljevanju ZZZDR) ščiti otroke tudi pred zlorabami in zanemarjanjem. Oboje je lahko razlog za odvzem roditeljske pravice. Zanemarjanje in surovo ravnanje z otroki je inkriminirano ter opredeljeno v 201. členu Kazenskega zakona RS. Ministrstvo za notranje zadeve je leta 1995 zabeležilo 95 primerov zanemarjanja in surovega ravnanja z mladoletno osebo, centri za socialno delo pa so ministrstvu za delo, družino in socialne zadeve leto poprej poročali o 1.697 primerih trpinčenja in zlorab otrok v družinah (*Začetno poročilo* ..., 1997). Slovenija je leta 1997 poročala, da za delo z žrtvami v Sloveniji še ni pripravljena ustrezna doktrina dela, postopki zbiranja dokazov v primerih zanemarjanja in zlorabe otrok pa so težavni zaradi nepovezanega delovanja služb in počasnega ukrepanja sodišč.

Mednarodno združenje za šolsko psihologijo (ISPA) je do sedaj opravilo dva kroga preučevanja otroškega dojemanja svojih pravic (leta 1991 in 2001) – obakrat je sodelovala tudi Slovenija. V anketnem vprašalniku, ki je zajel 110 spremenljivk (Štefanc 2002: 83–178), sta dve vprašanji otroke spraševali o občutku in pomembnosti telesne in čustvene varnosti (S22, S24, S33 in S35) znotraj doma. 15% otrok je odgovorilo, da se doma redko ali sploh ne počutijo čustveno varni, 18% pa se redko ali nikoli ne počuti telesno varnih. Štefanc (2002: 134) je na podlagi rezultatov ocenil, da se več ko 80% v raziskavo vključenih otrok in mladostnikov počuti doma tako telesno kot tudi čustveno varne; v takem odstotku so vprašani zelo visoko ocenili pomen telesne in čustvene varnosti znotraj doma. Tretjina devetletnih dečkov in petina devetletnih deklic se ne počuti telesno varna. Najmanj čustveno varne se počutijo sedemnajstletne mladostnice – skoraj petina je odgovorila, da se doma redko ali sploh ne počutijo čustveno varne. Pri sedemnajstletnih mladostnikih (fantih) se tako počuti desetina.

Štefanc (2002: 137–8) je ugotovil, da se deklice počutijo doma telesno bolj varne kot dečki. Razlika med spoloma je pomembna pri oceni pomena občutka telesne varnosti. Deklice višje ocenjujejo sam občutek telesne varnosti znotraj doma kot tudi njegovo pomembnost. S starostjo občutek telesne varnosti narašča. Avtor je dobljene rezultate interpretiral s pogostostjo telesnega kaznovanja mlajših otrok, pri čemer se je zavedal poenostavljenosti take razlage. Če k temu dodamo še občutek čustvene varnosti znotraj doma, ponovno izstopajo deklice, ki se čutijo čustveno manj varne, vendar njihov delež s starostjo pada.

Drugo poročilo Slovenije o sprejetih ukrepih za uresničevanje Konvencije o otrokovih pravicah (2001) omenja multidisciplinarno obravnavo zlorabljenih, trpinčenih in zanemarjenih otrok na večini centrov za socialno delo. V strokovnih timih naj bi različni strokovnjaki, ki že v začetni fazi zaznajo ogroženost otroka, sodelovali pri pripravi strategije in izvedbi same obravnave. Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve je leta 1998 pripravilo smernice za delo z ogroženimi otroki, namenjene koordinaciji dejavnosti, zaščiti ogroženih otrok in njihovi rehabilitaciji, s čemer se ukvarjajo različne vladne in nevladne organizacije. Glede na *Drugo poročilo* je bilo leta 1999 zanemarjenih 807 otrok, psihološko zlorabljenih 592, telesno zlorabljenih 331, spolno pa 145 – toliko primerov zanemarjanja in zlorab je bilo odkritih.

ODKRIVANJE IN PREISKOVANJE SPOLNIH ZLORAB

Tako praktiki (psihologi, socialni delavci) kot kazenskopravni strokovnjaki opozarjajo, da je žrtev spolnega napada v svoji notranji bolečini in ponižanju prizadeta zaradi posledic zlorabe svojega človeškega dostojanstva in osebne integritete (Kečanović 2002), medtem ko so telesne poškodbe praviloma manj izstopajoče. Tovrstna kazniva dejanja so med najbolj zapletenimi tudi v smislu dokazovanja (Polutnik - Špringer 1994), saj pri žrtvi ponižanje in prizadetost zaradi spolnega napada pa tudi psihične tenzije, povezane z delovanjem organov odkrivanja in pregona, zmanjšujejo sposobnost, kar najbolj natančno in verodostojno opisati pravno relevantna dejstva. Žrtev je kot »temeljni personalni dokaz« v procesu še dodatno travmatizirana.

Pri obravnavi spolnih zlorab otrok kriminalistika in dokazno pravo ne poznata prepričljivih načinov in rešitev, kako se približati »materialni resnici«. Prič navadno ni, izvedene priče pa velikokrat pravicam žrtve in samemu dokaznemu postopku ne koristijo kaj dosti (Kečanović 2002). Pri obravnavi kaznivih dejanj, ki so zajeta v kazenski zakon kot spolna zloraba slabotne osebe (182. člen KZ), spolni napad na osebo, mlajšo od 15 let (183. člen KZ), in kršitev spolne nedotakljivosti z zlorabo položaja (184. člen KZ), dobi policija največji delež prijav od centrov za socialno delo. Policija letno vloži vsaj 100 kazenskih ovadb (Varuh človekovih pravic 2002).

Po podatkih državnega tožilstva je bilo v letih 1995 do (vključno) 2001 v Sloveniji ovadenih 1.013 oseb (978 moških in 33 žensk). V istem časovnem obdobju je bilo obsojenih 272 oseb. Razlika je očitna, čeravno je treba dodati, da ne gre za enake zadeve, saj tožilci ocenjujejo, da se »zlasti v zadevah, ki niso priporne, reševanje precej podaljša in se mnoge zaključijo šele po več letih«. Večina pripornih zadev se na prvi stopnji konča v 4 do 6 mesecih od prijetja, do sodbe druge stopnje pa mine približno 9 mesecev in največ eno leto. Nepriporne zadeve neredko doživijo sodni epilog šele po nekaj letih.

Organi odkrivanja in pregona podatkov o žrtvah spolnih zlorab ne zbirajo, pri podatkih o storilcih (osumljenih/obdolženih) pa naletimo na številne težave, povezane z načinom zajemanja in razvrščanja.

Tožilci imajo največ težav pri pregonu zaradi 236. člena Zakona o kazenskem postopku RS (str. 143), saj žrtve, ki so v sorodstvenem razmerju z obdolženim, uporabljajo »pravno dobroto« in v procesu ne pričajo. Pogosto naj bi matere prepričale otroke, da že v predkazenskem postopku povedo le tisto, kar same želijo oziroma mislijo, da bi bilo »prav«. Tako ostajajo družinska razmerja prikrita. Kazenski postopek obravnava žrtve neustrezno, saj jih izpostavlja izjemno bolečim zaslišanjem. Mogoč je tudi absurden preobrat v postopku, da žrtev zaradi prevladujočega zanikanja storilca malodane sama dobi status »preiskovanca«. V dokaznem postopku je psihična integriteta žrtve premalo zaščitena. Otrok do 15. leta starosti je zaslišan najmanj trikrat, če pa je žrtev ob obravnavi kaznivega dejanja starejša od 15 let, je zaslišana večkrat (na policiji, v preiskavi, na vsaki glavni obravnavi) (Varuh človekovih pravic 2002). Seveda v predkazenskem postopku policija zbira obvestila in ne »zaslišuje«, vendar je lahko učinek t. i. informativnega razgovora na policiji za žrtev enako travmatičen kakor poznejša zaslišanja pri preiskovalnem sodniku in na glavni obravnavi.

Novela kazenskega zakona je leta 1999 prinesla smiselno novost pri kaznivih dejanjih zoper spolno nedotakljivost v zvišanju starostne meje žrtve na 15 let (*Kazenski zakon RS* 1999: 160). Biološka zrelost ob siceršnji odvisnosti in nepreskrbljenosti žrtvi velikokrat ne zagotavlja možnosti izbire (ali bo privolila v spolno aktivnost). Novela pri prvem odstavku 183. člena (spolni napad na otroka) vnaša tudi pogoj nesorazmerja v zrelosti (med storilcem in žrtvijo). Brez tega pogoja bi bilo inkriminirano kakršno koli (tudi prostovoljno) spolno občevanje med enako ali podobno starimi mladostniki. Nesorazmernost kot pogoj za spolni napad je v zakonskem besedilu uvedena le v temeljni obliki tega kaznivega dejanja. V kvalificiranih oblikah se namreč predpostavlja oziroma vselej obstaja (*op. cit.*: 49).

Tabela 1: Število podanih kazenskih ovadb (zadeve po 182., 183. in 184. členu KZ RS)

leto	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
podatki policije	135	116	148	209	196	173	267

Težave pri pregonu nastopajo zaradi izločanja izpovedb tako žrtev kot tudi oseb, s katerimi je ta govorila in jim spolno zlorabo opisala, če je žrtev privilegirana priča in se je pričanju odpovedala. V tem primeru mora priti na vsako glavno obravnavo ter se vsakič tudi izreči o tem, ali želi pričati zoper obdolženega. Če se žrtev kot privilegirana priča odpove pričanju, se iz spisovnega gradiva izločijo vse njene izjave v predkazenskem in kazenskem postopku, pa tudi izjave vseh oseb, ki jim je opisala dogajanje. V takih primerih je kaznivo dejanje tako rekoč nedokazljivo. Ker gre večidel za zločine znotraj štirih sten, prič ni. Storilci ostajajo nekaznovani. Poseben problem je zbiranje obvestil v predkazenskem postopku, kjer so žrtve še pripravljene govoriti o podrobnostih, pozneje pa svoje izjave zaradi pritiskov storilca umaknejo ali prekličejo (Varuh človekovih pravic 2002). Zato bi se morala pri tovrstnih dejanjih zbrana obvestila tudi v kazenskem postopku upoštevati kot pravno relevanten dokaz.

Okoliščina, da žrtev kaznivega dejanja ostaja v družini, kjer je do spolne zlorabe prišlo, tudi po vložitvi kazenske ovadbe, ima za posledico neredko izjemne napetosti in dodatno travmatizacijo, kar velja zlasti za družine, ki so eksistenčno odvisne od obdolženca. Težave dokazne narave se povezujejo tudi z institutom zastaranja. Posledice spolnega nasilja se v mnogih primerih pojavijo pri žrtvah šele v adolescenci, zato je zelo težavno dokazovanje uporabe sile ali groženj.

Tožilci menijo, da se žrtve odločajo za prijavo praviloma le, če imajo podporo tretje osebe (*loc. cit.*), ali pa, kadar je dejanje tolikšno breme, da ga ne zmorejo prenašati. Kaznivih dejanj s področja spolnih zlorab naj bi bilo veliko več, kot je sprejetih kazenskih ovadb, vendar vzgoja, družbena klima in poznejša obravnava žrtev v kazenskem postopku sooblikujejo resne zavore pri podajanju kazenskih ovadb. Ključnega pomena bi lahko bilo krajšanje kazenskega postopka, ki bi moral imeti prioriteto na sodišču, tudi če ne gre za priporno zadevo. Pooblaščenci mladoletnih oškodovancev so velikokrat neprimerni, strokovno neustrezno usposobljeni za specialistično obravnavo tako občutljive problematike. Skladno s 65. členom zakona o kazenskem postopku bi morali zastopati interese žrtve in njen premoženjsko pravni interes, kar v kazenskem postopku običajno ne pride do veljave. Oškodovanci so napoteni na civilne pravde, kjer jim odvetnik kazenskega postopka ne pripada več. Pooblaščenec bi moral mladoletnega oškodovanca zastopati tudi v civilni pravdi po izpeljanemu kazenskemu postopku (*loc. cit.*). Ob tem bi kazalo razmisliti še o skladu za pomoč žrtvam tovrstnih kaznivih dejanj, iz katerega bi se izplačevale odškodnine, pa tudi sredstva za zastopanje in pomoč žrtvam. Seveda tudi razmislek o družinskih sodiščih, ki bi obravnavala tudi storilce spolnih zlorab (kaznivih dejanj iz 19. poglavja KZ RS), ne bi bil odveč.

Strokovni usposobljenosti vseh udeleženih v odkrivanju, pregonu in obravnavi spolnih zlorab bi kazalo vseskozi posvečati posebno pozornost. Policija je v minulih letih izvedla več usposabljanj, na katerih so sodelovali domači in tuji strokovnjaki (*loc. cit.*). S tem bolj ali manj uspešno zasleduje cilj specialistične usposobljenosti, ki je nujna za zagotavljanje zaščite žrtev. Brez dvoma pa so za vse programe usposabljanja nujne evalvacijske študije. Izboljšanju sodelovanja s tožilci je bilo namenjenih nekaj strokovnih posvetov. Ministrstvo za zdravje je napovedalo pripravo strategije področje trpinčenja in spolnih zlorab otrok (*loc. cit.*) ter izrazilo pričakovanje, da bodo vsebine, ki zadevajo prepoznavanje in ukrepanje ob sumu na trpinčenje in zlorabo, ustrezno vključene v predlog novih vsebin dela otroških in šolskih zdravnikov.

OBRAVNAVA STORILCEV – NENADOMESTLJIVI DEJAVNIK ZAŠČITE OTROK

Okoli 1.000 oseb, ki so bile v letih 1995 do 2001 utemeljeno osumljene storitve kaznivega dejanja spolne zlorabe slabotne osebe (182. člen KZ), spolnega napada na osebo, mlajšo od 15 let (183. člen KZ), in kršitve spolne nedotakljivosti z zlorabo položaja (184. člen KZ), naj bi bilo tako ali drugače spolno zlorabilo določeno (približno enako? dvakrat ali trikrat večje?) število otrok in mladostnikov. Pri spolnem napadu na osebo, mlajšo od 15 let, je bilo po podatkih policije 25% žrtev starih do 7 let, 54% med 7 in 14 let, 16% žrtev pa je bilo starih od 14 do 15 let. Pomanjkljivi podatki o žrtvah dopuščajo zgolj ugibanje, pa vendar – če je bilo po podatkih policije za spolni napad na osebo, mlajšo od 15 let, v obravnavanem časovnem obdobju vloženih 1.033 kazenskih ovadb, to pomeni (s predpostavko, da je število kazenskih ovadb približno enako številu oškodovancev) 250 otrok, starih do 7 let, za katere je bilo mogoče utemeljeno sumiti, da so bili žrtve spolne zlorabe.

Ministrstvo za zdravje trdi, da zlorabe, trpinčenje in zanemarjanje otrok in žensk »štejejo med resne javnozdravstvene probleme« (*loc. cit.*). Odkrivanje spolnih zlorab otrok je po izkušnjah policije pogojeno s kompleksnostjo problematike, saj zgrešene predstave v družbi, neznanje, nesposobnost in »pogosto tudi nepripravljenost posameznikov in celo različnih strokovnjakov, da bi prepoznali spolno zlorabo in v nadaljevanju podali prijavo«, ustvarjajo veliko polje neodkritih zlorab (t. i. temno polje kriminalitete). Multidisciplinarni krizni (strokovni) timi delujejo različno učinkovito in strokovno kompetentno, sodelovanje različnih institucij pa je navadno odvisno od strokovne usposobljenosti in občutljivosti vseh udeleženih.

Razmišljanje o obravnavi spolnih zlorab otrok in pregled delovanja različnih institucij razmeroma hitro zadene ob »cesarjeva nova oblačila« - mit o otrokovem najboljšem interesu. Otroci naj bi bili v središču pozornosti odraslih, zlasti staršev. Ti naj bi vložili tako rekoč neomejen trud v prizadevanja, ki naj bi otrokom omogočila kar najboljše možnosti za življenje. V tem zaščitniškem idealiziranem konstruktu lahko postane najboljši interes otroka izgovor, razlaga ali opravičilo za ravnanje, ki v ničemer ne prispeva k izboljšanju otrokovega bio-psiho-socialnega blagostanja.

INCIDENCA

Spolno nasilje in zlorabe otrok so družbeni pojav vse večjih razsežnosti. Izzivajo strah, nelagodje, zlasti pa povzročajo žrtvam trajne posledice, saj so otroci kot najbolj ranljiva in nemočna socialna skupina dodatno izpostavljeni zaradi sprememb v procesih rasti, razvoja in zorenja.

V Združenih državah Amerike se s problemom spolnih zlorab otrok poglobljeno ukvarjajo številne institucije, kar je v minulih letih botrovalo tudi bogati raziskovalni dejavnosti in rezultatom. Whitfield (1995: 78) ocenjuje, da je bilo od 50 do 80 milijonov Američanov spolno zlorabljenih v otroštvu ali v mladostniškem obdobju. Avtor navaja poročilo 45 zveznih držav, iz katerega je razvidno, da so spolne zlorabe otrok 15% vseh primerov zlorab, trpinčenja in zanemarjanja otrok (Whitfield 1995: 60-61). Med 838.232 trpinčenimi in zlorabljenimi otroki iz tega poročila jih je bilo 40% starih pet let ali mlajših. Med žrtvami spolnih zlorab prevladujejo deklice.

Novejši podatki kažejo, da se je število obsojenih za tovrstne delikte povečalo za štirikrat (Finn 1997: 1). Med letoma 1980 in 1994 je število obsojenih zaradi spolnih zlorab otrok zraslo z 20.500 na 88.100. Leta 1997 je pravosodno ministrstvo ZDA objavilo, da so organi odkrivanja, pregona in prevzgoje obravnavali 234.000 storilcev kaznivih dejanj zoper spolno nedotakljivost (Greenfeld 1997:15). Okoli 60% jih je bilo pogojno izpuščenih ter vključenih v posebne programe v skupnosti. Letno narašča število obsojenih na zaporno kazen zaradi spolnih zlorab in nasilja za 15%, kar je hitreje kot pri kateri koli drugi vrsti kaznivih dejanj z elementi nasilja (Greenfeld 1997: 18). Žrtev zlorabe ali napada je bila pri dveh tretjinah zaprtih storilcev mlajša od 18 let. Štirje od desetih zaprtih storilcev so spolno zlorabili (vključno s penetracijo) otroke, stare dvanajst let ali mlajše (Greenfeld 1997: 24). Realiteta obravnave te kriminalitete je določena z dejstvom, da večina storilcev kaznivih dejanj zoper spolno nedotakljivost ni v zaporih, tisti pa, ki so obsojeni na zaporne kazni, so običajno izpuščeni že pred iztekom. Javnost njihove identitete praviloma ne pozna.

Lieb in Matson (1996: 7) sta ugotovila, da je le 11% (1.105 od 9.912) storilcev poznanih v okolju, v katerem živijo, večina pa jih je po oceni avtorjev sploh neodkritih (neobravnavanih). Pomemben del storilcev kaznivih dejanj zoper spolno nedotakljivost ponavlja dejanja, še zlasti če niso vključeni v ustrezne programe psihosocialne rehabilitacije, oziroma, če niso pod nadzorom pristojnih služb. Kljub preverjeni vlogi in pomenu obravnave, spremljanja in nadzora seksualnih delinkventov imajo številni programi težave zaradi omejenih finančnih virov, ki jih zagotavljajo posamezne zvezne države. Po podatkih vseameriškega centra za pogrešane in zlorabljene otroke (1998), ki vključujejo policijske evidence, je povratništvo pri ekshibicionistih 41-71%, pri posiljevalcih 7-35%, pri spolnih zlorabah otrok homoseksualnega tipa 13-40% in pri spolnih zlorabah otrok heteroseksualnega tipa 10-29%.

V kalifornijskih zaporih je bilo na približno 15.000 zaprtih storilcev 50 mest v terapevtskem programu, v Arizoni pa so za približno 2.200 zaprtih storilcev kaznivega dejanja spolne zlorabe otroka zagotovili 55 mest v terapevtskem programu. Nadzor nad storilci, ki živijo v skupnosti, je različen. Raziskave so pokazale, da je terapevtska obravnava le delno uspešna (Marshall, Pithers 1994), pa še to le za tiste, ki se želijo spremeniti

ter sami dejavno sodelujejo v programu. Marshall in Barbaree (1988) sta primerjala recidivizem storilcev kaznivega dejanja spolne zlorabe otroka pri tistih, ki so sodelovali v terapevtski obravnavi (eksperimentalna skupina; n = 68), in onih, ki niso bili deležni nikakršne psihosocialne rehabilitacije (kontrolna skupina; n = 58). Razlika v recidivizmu je bila statistično pomembna. Stopnja recidivizma je pri eksperimentalni skupini dosegla 13% (po terapiji), pri kontrolni skupini (brez terapije) pa 35%. Obe skupini so longitudinalno spremljali enajst let.

Kljub metodološkim razlikam, ki onemogočajo neposredno primerjanje različnih študij, rezultati opozarjajo na pozornosti vredno stopnjo recidivizma pri storilcih spolnih zlorab otrok. McGuire, Mason in O'Kane (2000:267) poročajo, da lahko stopnja recidivizma doseže tudi nad 70%. Najvišja naj bi bila pri ekshibicionistih.

Večina avtorjev ugotavlja, da je spremljanje in ustrezen nadzor storilcev, ki so bodisi pogojno obsojeni, bodisi pogojno izpuščeni iz zapora, nujen. Ameriški center za pogrešane in zlorabljene otroke je zato v sodelovanju z eminentnimi strokovnimi združenji, univerzami in raziskovalnimi inštituti ponudil nacionalno strategijo obravnave storilcev kot temeljno dejavnost v sklopu prizadevanj za zaščito otrok pred spolnimi zlorabami. V Veliki Britaniji so v začetku devetdesetih let ustanovili združenje za razvoj obravnave storilcev spolnih zlorab (McGuire, Mason, O'Kane, 2000: 275), namenjeno različnim strokovnjakom, ter zavezano širjenju informacij, raziskovalnih in praktičnih rezultatov in usposabljanju multidisciplinarnih timov. Večina programov poteka z jasnim in glavnim namenom - zaščititi otroke pred spolnimi zlorabami. Taka usmeritev pa je zorela v strokovni in laični javnosti vsaj štirideset let, saj je bilo na primer v šestdesetih letih prejšnjega stoletja nekaj pred spolno zlorabo rešenih otrok premalo tehten argument za usmerjeno obravnavo storilcev spolnih zlorab (*op. cit.*: 267).

O STORILCIH

Dinamiko, genezo in ozadje spolnih zlorab otrok razlagajo številne teorije. Arajii in Finkelhor (1989) sta izluščila štiri eksplanatorne dejavnike ter poudarila potrebo po širitvi konceptov v multifaktorski prostor. Za storilce je značilna vsaj ena od naštetih značilnosti:

- močna potreba po stikih z otroki, prek katerih naj bi zadovoljevali potrebe, ki jih v stikih z odraslimi ne morejo
- spolno vzburjenje ob stikih z otroki
- nezmožnost in/ali neuspešnost pri vzpostavljanju zadovoljujočih stikov z odraslimi - otroci so »nadomestek«, ki je življenjskega pomena
- oslabljena kontrola.

Opisano je mogoče utemeljiti s psihoanalitičnimi koncepti (na primer identifikacija z agresorjem, ki naj bi nekdanjo žrtev spolne zlorabe spremenila v sedanjega storilca, narcistične motnje, ko je stik z otrokom stik s predstavo samega sebe, nerešena ojdipska situacija s seksualiziranim odnosom do matere in spremljajočim kastracijskim strahom), s feminističnimi tezami (spolna zloraba otroka kot izraz »normalne« moške socializacije in dominantnosti), teorijami učenja (zgodnje izkušnje, ki so se ob ponovitvah okrepile in utrdile), z osebnostnimi značilnostmi (negotovost, pomanjkanje prodornosti, šibke socialne veščine) in značilnostmi okolja v obdobju zgodnjega otroštva. Slednje naj bi s togostjo in zanikanjem spolnosti izzvalo občutke krivde ob normalnih seksualnih pobudah in občutkih, krivda pa naj bi bila manjša ob izbiri otrok kot seksualnih objektov. Oslabljena kontrola je lahko posledica telesnih ali duševnih primanjkljajev oziroma oškodovanosti (pri alkoholizmu, senilnosti, psihotičnih in drugih stanjih, kjer je kontrola nagonskih vzgibov oslabljena).

Abrams in Abrams (1993: 38) povzemata študije o osebnostnih značilnostih storilcev kaznivih dejanj, ki jih najpogosteje opišemo kot »spolna zloraba otroka«. Avtorja govorita o dveh temeljnih skupinah, ki ju utemeljujeta z mehanizmoma fiksacije oziroma regresije. Pri prvih je nagnjenost do spolnih stikov z otroki stalna (storilci preferenčnega tipa), vedenjski vzorec je utrjen. V tem primeru govorimo o pedofiliji, o »stalnih, intenzivnih spolnih vzgibih in spolno vzburjajočih fantazijah, ki trajajo vsaj šest mesecev in privedejo do spolnih aktivnosti z otrokom, ki razvojno še ni dosegel pubertete« (opredelitev ameriškega psihiatričnega združenja). Včasih razvijejo storilci tega tipa še druge »parafilije«, kot so ekshibicionizem, voajerizem, sadomazohizem in zoofilija.

V drugo skupino spadajo storilci t. i. situacijskega tipa, ki se spolnih aktivnosti z otroki lotijo zaradi začasne izgube kontrole, navadno povezane z večjimi (stresnimi) obremenitvami. V nasprotju s prvimi se njihovo seksualno nagnjenje do otrok pojavi v odraslosti, občasno, delujejo

nenačrtno (impulzivno), velikokrat incestno. Številni doživijo spolno vzburjenje tudi ob drugih otrocih, vendar na manifestni ravni ohranjajo spolne in socialne stike z odraslimi.

Storilci situacijskega tipa so regredirani (zlorabljajo neznane otroke, žrtve - večinoma deklice - izbirajo priložnostno), moralno oškodovani (zlorabljajo kogar koli, otroci so le ena od skupin mogočih žrtev), nagnjeni k seksualnemu eksperimentiranju (pripravljeni so poskusiti kar koli, kar ima seksualno konotacijo), ali pa razvojno prikrajšani (retardirani ali senilni). Navadno zlorabijo več otrok na bolj ali manj brutalen način.

Otrokom so bolj kot storilci situacijskega tipa nevarni t. i. storilci preferenčnega tipa, ki v otrocih vidijo izvor spolnega užitka in zadovoljitve in praviloma izbirajo otroke kot spolne objekte. V to skupino spadajo sadistični pedofili, ki neznane žrtve zalezujejo, ugrabijo in lahko tudi umorijo, in zapeljivci, ki otroke premamijo z naklonjenostjo, pozornostjo in darili. Ti otrok navadno telesno ne poškodujejo, saj jih imajo radi, zato si postopoma pridobijo njihovo naklonjenost, stopnjujejo intimnost stikov do oralno-genitalnih spolnih odnosov, ki jih praviloma prakticirajo (Holmes, Holmes 1996: 143), otroka pa želijo »obdržati«, zato so lahko psihične posledice za žrtev grozljive.

Predstave o storilcih spolnih zlorab otrok se večinoma nanašajo na storilce moškega spola, kar pa ne ustreza povsem dejanskemu stanju, čeravno moški med storilci prevladujejo. Ženske storilke tudi pritegnejo manj pozornosti javnosti (Holmes, Holmes 1996: 136), v nekaterih primerih pa javnost spolne aktivnosti odrasle ženske in mladoletnega dečka sprejme kot primeren način učenja o spolnosti. Ženske kot storilke spolnih zlorab so pogostejše v različnih zavodih in dnevnih bolnišnicah (Whitfield 1995: 61), kjer se pojavljajo kot storilke v 45-55% primerov, verjetno pa je prijav tovrstnih zlorab manj. Ženske so navadno bolj tenkočutne, zavajajoče, prijazne in svoje zlorabe zakrijejo s »skrbjo« in »nego«. Naravnanost do otrok kot spolnih objektov naj bi se pri ženskah pojavila že zgodaj, pogosto že v mladostniškem obdobju.

MULTIDISCIPLINARNA OBRAVNAVA

V Sloveniji poznan model multidisciplinarne obravnave in strokovnega tima pri obravnavi spolno zlorabljenih otrok ne more odgovoriti na kompleksne izzive problematike spolnih zlorab, kar velja zlasti za področje spremljanja storilcev. Tuje izkušnje so pokazale, da šele ustrezna terapevtska obravnava med prestajanjem zaporne kazni, zlasti pa sistematično spremljanje po njej do neke mere zmanjša recidivizem ter poveča občutljivost javnosti za naraščajočo pojavnost spolnih zlorab.

Modeli in rešitve okolja so povezani tako z normami in vrednotami tega prostora kakor tudi s kulturnimi, gospodarskimi in političnimi praksami in okviri. Kriminaliteta v Sloveniji posnema trende

Tabela 2: Značilnost storilca

	nezreli	*regredirani*	*sadistični*	*fiksirani (zapeljivec)*
poškoduje otroka	NE	NE	DA	NE
agresivnost v vedenju	NE	NE	DA	NE
antisocialnost	NE	NE	DA	NE
spolno nagnjenje do otrok	NE	DA	DA	DA
izbira neznanega otroka	NE	NE	DA	NE
takojšnji spolni odnos z otrokom	NE	DA	DA	NE
predhodno zalezovanje žrtve	DA	NE	NE	NE
ugrabitev žrtve	NE	NE	DA	NE
zbiranje otroške pornografije	NE	NE	DA	DA
veliko število žrtev	NE	NE	DA	DA
nasilnost, uničenje žrtve	NE	NE	DA	DA
uporablja zapeljevanje, darila	NE	DA	NE	DA

(Povzeto po Holmes, Holmes 1996: 143.)

in vzorce kriminalitete industrijsko razvitih, tržno orientiranih gospodarskih in državnih sistemov izpred nekaj let (desetletij). T. i. tranzicijske vplive lahko razumemo in prepoznavamo kot stresorje oziroma sprožilne dejavnike za kriminaliteto z elementi nasilja, kar je le še razlog več za razmislek o možnih rešitvah.

Predstavitev ameriške prakse obravnave storilcev kaznivih dejanj zoper spolno nedotakljivost lahko zdrži kritično presojo, saj s potrebnimi strokovnimi viri razpolagamo tudi v Sloveniji, zlasti pa je namenjena iskanju sestavljenega odgovora na vprašanje, kako naj slovenska družba zaščiti otroke pred spolnimi zlorabami.

PSIHOFIZIOLOŠKA PREISKAVA VERODOSTOJNOSTI IZJAV S POLIGRAFOM

V šestdesetih letih prejšnjega stoletja sta recidivizem na področju spolnih zlorab otrok in naraščanje kršitev med pogojnimi odpusti v ZDA izzvala številna prizadevanja, namenjena zaščiti otrok. Združena prizadevanja različnih strok so sčasoma ponudila učinkovite odgovore. Mednje spada tudi uporaba psihofiziološke preiskave verodostojnosti izjav s poligrafom. V Sloveniji se uporablja le v predkazenskem postopku (Selič, Juratovec 2001), vendar tudi pri odkrivanju storilcev spolnih zlorab otrok.

Leta 1966 so v ameriški zvezni državi Illinois prvič uporabili poligrafsko metodo pri odločanju o kazni zaradi spolnih napadov na otroka. Pri obdolžencih, ki so sodelovali v psihofiziološki preiskavi verodostojnosti izjav s poligrafom, so odkrili tudi do 13 kaznivih dejanj spolnega napada na otroka, za katera prej niso vedeli. V štirih letih so v Illinoisu sprejeli prakso rednih letnih poligrafskih preskusov za pogojno obsojene storilce, če so se ti pred tem odpovedali zaščiti pred samoinkriminacijo ter pristali na uporabo poligrafske metode kot pogoja za pogojni odpust.

Podobno so ravnali v zvezni državi Washington konec šestdesetih let. Leta 1973 so v zvezni državi Oregon vpeljali program nadzora z uporabo poligrafske metode za tiste obsojence, ki so jih namesto na zaporno kazen obsodili pogojno. V štirih letih so v poskusnem projektu na ta način spremljali 117 obsojenih (Teuscher 1978), ki bi bili zaradi narave kaznivega dejanja (spolnega napada na otroke) v običajnih pogojih (brez uporabe poligrafske metode) v zaporu. 60 od 117 oseb v času prestajanja pogojne kazni ni ponovilo spolnih napadov na otroke, 54 je zlorabe nadaljevalo, 2 osebi sta umrli, 1 pa je bila poslana v zapor. Visoki stroški in prenapolnjenost zaporov so vplivali na vse pogostejše odločanje za spremljanje obsojencev v skupnosti, še zlasti zato, ker so longitudinalne študije psihosocialne rehabilitacije v zaporskem okolju pokazale malodane nične uspehe. Pogojne kazni in stalno spremljanje obsojencev so v daljšem časovnem obdobju spremenili njihovo orientacijo (Schmidt, Soloman, Johnson 1973), zavedanje o rednih psihofizioloških preizkusih s poligrafom pa naj bi pri obsojenih oblikovalo neke vrste »umetno vest«.

Del strokovne javnosti je poglobljeno razpravljal tudi o pravicah obsojenih (Knowlton 1972). Zlasti pravni strokovnjaki so poudarjali, da je pogojna kazen privilegij in ne pravica, zato ima sodišče pravico določiti tudi pogoje, pod katerimi bo obsojeni prestajal to kazen. Knowlton se je zavzel za »razumno mero« zaščite pravic obsojenih, pri čemer je poudaril pravico do zasebnosti in do tega, da niso dolžni izpovedati ničesar, kar bi jih dodatno obremenilo v smislu kazenske odgovornosti (samoobtožba). Pravico do zasebnosti zagotavljajo strokovni in etični standardi ameriškega združenja poligrafistov, ki v svojem etičnem kodeksu in standardih za pridobivanje in ohranjanje specialne licence natančno predpisujejo, katera vprašanja lahko zastavi poligrafski preiskovalec. Testni formati so preverjeni in predpisani, celotna procedura pa avdio in video dokumentirana.

Riegel (1974) je opozoril na presojo ustavnosti in zakonitosti uporabe poligrafske metode v omenjenih programih. Psihofiziološka preiskava verodostojnosti izjav s poligrafom je skladna z ustavnimi določili v ZDA. Obsojeni se za sodelovanje odločajo prostovoljno, morebitne izpovedi o neodkritih spolnih zlorabah pa niso uporabljene v sodnih postopkih. Abrams in Ogard (1986) sta v longitudinalni študiji primerjala skupino pogojno obsojenih, ki so bili vključeni v program obravnave in spremljanja z uporabo poligrafske metode (eksperimentalna skupina), in onih, ki so se med pogojno kaznijo samo javljali pristojni službi (kontrolna skupina). Razlika med obema skupinama je bila statistično pomembna. Pri kontrolni skupini se recidiv ni pojavil v 26%, pri eksperimentalni pa kar v 69%. Periodična uporaba preskusa s poligrafom se je pokazala kot učinkovit način, primeren kompulzivni naravi obravnavane kriminali-

tete. Terapija je večidel uspešna le, če pripelje do povečanja kontrole, saj so se terapevtski cilji, opredeljeni kot odpravljanje spolnih vzgibov in želje po spolnih aktivnostih z otroki, pokazali kot nerealni.

Uporaba poligrafske metode v programih spremljanja storilcev spolnega napada na otroka, kjer poleg predstavnika pravosodja in specialno usposobljenega poligrafskega preiskovalca vseskozi sodeluje tudi socialni delavec ali terapevt, je pokazala številne prednosti (Abrams, Abrams 1993: 12):

- pravočasno odkrivanje recidivizma
- zaščita (potencialnih) žrtev (družbe)
- odvračanje storilcev od recidivizma (zmanjševanje t. i. ponovitvene nevarnosti)
- izboljšanje terapevtskih učinkov (pri storilcih spolnih zlorab je razširjena uporaba averzivnih terapevtskih metod)
- zmanjšanje števila zapornikov
- zmanjšanje stroškov v zaporih
- razbremenitev delavcev pravosodja, ki spremljajo funkcioniranje pogojno obsojenih, boljša izraba časa, materialnih in človeških virov.

Psihofiziološka preiskava verodostojnosti izjav s poligrafom pri obsojenih na pogojne kazni zaradi spolnih zlorab je popolnoma upravičila svoj temeljni namen, odkrivanje recidivizma, zato ni presenetljivo, da so psihofiziologi razvili še en testni format in uporabo poligrafske metode razširili tudi na področje odkrivanja še neodkritih spolnih zlorab. Poleg t. i. testov spremljanja oziroma nadzora so pričeli uporabljati še t. i. teste odkrivanja, ki so pomembno izboljšali terapevtske učinke, saj so storilci prenehali uporabljati prevladujoči mehanizem zanikanja. Posledica testov odkrivanja so bili tudi podatki o dotlej neznanih žrtvah, ki so jim lahko centri za socialno delo ponudili terapevtsko pomoč in podporo. Abrams, Hoyt in Jewell (1991) so v evalvacijski študiji analizirali dosjeje 71 oseb, obsojenih zaradi spolnih zlorab otrok, ki so bile vključene v terapevtske programe. Avtorji so pri teh 71 osebah odkrili skupaj 535 razkritij (še neodkritih spolnih zlorab), do katerih je prišlo v razgovoru pred aplikacijo poligrafskih testov, in 92 priznanj, do katerih je prišlo po testiranju.

V zvezni državi Oregon so evalvirali program spremljanja in obravnave storilcev kaznivih dejanj zoper spolno nedotakljivost in leta 1991 ugotovili (Abrams, Abrams 1993: 13), da se recidiva (nadaljnja spolna zloraba) ni pojavila pri 95% od 173 vključenih oseb, da 96% v program vključenih oseb ni kršilo pravil pogojne obsodbe (niso opazovali otroških igrišč, zalezovali otrok v parkih ipd.), in 83% ni storilo tudi nobenega drugega kaznivega dejanja. Sicer impresivni rezultati nekoliko izgubijo vrednost, ker študija ni zajela tudi ustrezne kontrolne (primerjalne) skupine. Nesporno pa je oregonski koncept dela zanimiv zaradi izjemno tesnega sodelovanja med predstavniki zavodov za izvrševanje kazenskih sankcij, poligrafskimi preiskovalci, terapevti, centri za socialno delo, sodišči, tožilci in organizacijami za pomoč žrtvam.

Oregonski model je doživel izjemno podporo pravosodja in terapevtov. Izračunali so, da potrebujejo za spremljanje 2.500 obsojenih vsaj 75 ustrezno specialistično usposobljenih poligrafskih preiskovalcev. Primerjava stroškov enoletnega dodatnega usposabljanja poligrafskih preiskovalcev, sredstev, potrebnih za njihove plače, in stroškov zapora za obsojence je potrdila smiselnost posebnega programa ob možnosti pogojne kazni. Terapevti poročajo, da uporaba poligrafske metode odkrije tudi nad 1.000 spolno deviantnih dogodkov in situacij na osebo. Vsi dogodki seveda niso kazniva dejanja, vendar o njih v procesu »običajne« psihoterapije (brez uporabe poligrafske metode) zaradi mehanizmov zanikanja, minimaliziranja in racionalizacije osebe ne govorijo (*op. cit.*:18–24). Prednost se kaže tudi v večjih možnostih za psihosocialno rehabilitacijo žrtev.

SKLEP

Multidisciplinarni model obravnave in spremljanja storilcev kaznivih dejanj spolne zlorabe otrok se je iz Združenih držav Amerike razširil tudi v Veliko Britanijo (Grubin, Sosonowski 2002). Ameriško združenje poligrafistov je izšolalo skupino britanskih poligrafskih preiskovalcev, ki bodo sodelovali v multidisciplinarnih timih. Grubin, profesor forenzične psihiatrije na univerzi v Newcastleu, tesno sodeluje z notranjim ministrstvom v procesu uvajanja psihofiziološke preiskave verodostojnosti izjav s poligrafom tudi v preiskovanje spolnih zlorab.

Kakovost delovanja multidisciplinarnih timov za obravnavo in spremljanje storilcev spolnih zlorab dosegajo v Združenih državah Amerike tudi s skupnimi dodatnimi izobraževanji. Na enem od njih, ki je potekalo v sklopu letnega seminarja

ameriškega združenja poligrafistov, je sodelovala tudi avtorica tega prispevka. V petih dneh je sekcija za obravnavo storilcev spolnih zlorab poligrafskim preiskovalcem, psihoterapevtom, socialnim delavcem, psihiatrom in zaposlenim v zavodih za izvrševanje kazenskih sankcij predstavila bogate strokovne vsebine.

Urad varuha človekovih pravic Slovenije namenja veliko pozornost problematiki spolnih zlorab ne samo na ravni opozarjanja in spremljanja dela pristojnih služb, marveč tudi v smislu iskanja rešitev ter seznanjanja strokovne javnosti z učinkovitimi modeli in načini dela.

Posledice spolnih zlorab otrok so zastrašujoče, še zlasti, če ostanejo zlorabe dolgo časa neodkrite. V mnogih primerih žrtve travmatične dogodke izrinejo in se jih pozneje sploh več ne spomnijo, kar pa ne odpravi uničujočega delovanja izrinjene vsebine. Bližnji odnos med žrtvijo in storilcem povzroči žrtvi večjo škodo kot zloraba s strani neznane osebe. S starostjo žrtve praviloma raste tudi občutek lastne odgovornosti in s tem povezani občutki krivde, ki začarani krog sklenejo in poglabljajo.

Raziskave so potrdile strašljive posledice spolnih zlorab, ki žrtve neredko zaznamujejo za celo življenje. V ZDA naj bi bilo 95% prostitutk in 95% oseb s t. i. multiplo osebnostjo v otroštvu spolno zlorabljenih. Žrtve spolnih zlorab v veliki meri razvijejo motnje hranjenja, odvisnosti, pri njih naj bi bile pogostejše depresivne motnje, suicidalnost in težave v medosebnih odnosih (Abrams, Abrams 1993: 56). Najbolj ogroženi so osamljeni otroci, ki nimajo zadovoljujočega odnosa ne z vrstniki ne s starši.

Zaščita otrok pred spolnimi zlorabami terja sestavljena in usklajena prizadevanja tako na ravni preventivnih dejavnosti kot tudi na področju multidisciplinarne obravnave žrtev in storilcev. Slednjim bi kazalo nameniti več pozornosti, saj so podatki o recidivizmu alarmantni. Ameriški terapevti so dokaj soglasni v oceni, da gre pri storilcih spolnih zlorab za osebnostne in vedenjske motnje, ki jih ni mogoče »ozdraviti« (Humbart po *op. cit.*, 1993: 24), mogoče pa je osebe naučiti, da obvladujejo svoje impulze. Ključno v vseh terapevtskih programih je sprejemanje odgovornosti za lastno vedenje in učenje kontrole, nadzora nad svojimi dejanji in vzgibi (Allison, Wrightsman 1993: 235). Terapevti vedenjske in kognitivne orientacije, neobremenjeni s humanističnimi principi in ideali, so pragmatično ugotovili, da je v procesu spremljanja storilcev spolnih zlorab strah pred odkritjem nenadomestljiv dejavnik. Pri tem se je pokazala vrednost poligrafske metode. Seveda pa so uspehi mogoči le ob uglašenem delovanju vseh sodelujočih strokovnjakov v programu obravnave.

LITERATURA

ABRAMS, S., ABRAMS, J. B. (1993), *Polygraph Testing on the Pedophile*. Portland, Oregon: Ryan Gwinner Press.

ABRAMS, S., HOYT, D., JEWELL, C. (1991), The Effectiveness of the Disclosure Test with Sex Abusers of Children. *Polygraph*, 20: 197-203.

ABRAMS, S., OGARD, E. (1986), Polygraph Surveillance of Probationers. *Polygraph*, 15: 174-182.

ALLISON, J. A., WRIGHTSMAN, L. S. (1993), *Rape: The misunderstood crime*. Thousand Oaks, London: Sage.

APOSTEL, L. (1989), Children's Rights and Needs - Human Rights and Needs: Open problems and personal convictions. V: VERHELLEN, E., SPIESSCHAERT, F. (ur.), *Ombudswork for Children*. Leuven, Amersfoort: Acco (47-85).

ARAJI, S., FINKELHOR, D. (1989), *Abusers: A Review of the Research*. Thousand Oaks, London: Sage.

Drugo poročilo Republike Slovenije o sprejetih ukrepih za uresničevanje Konvencije o otrokovih pravicah (2001). Ljubljana: Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve (neobjavljeno).

FINKELHOR, D. (1989), *A Sourcebook on Child Sexual Abuse*. Thousand Oaks, London: Sage.

FINN, P. (1997), *Sex Offender Community Notification*. National Institute of Justice, U.S. Department of Justice (februar).

FRANKLIN, B. (1986), *The Rights of Children*. Oxford, New York: Basil Blackwell.

FREEMAN, M. (1992), The limits of Children's Rights. V: FREEMAN, M., VEERMAN, P. (ur.), *The ideologies of Children's Rights*. Dodrecht: Martinus Nijhoff Publishers (36-37).

GREENFELD, L. (1997), *Sex Offenses and Offenders*. Bureau of Justice Statistics, U.S. Department of Justice (februar).

GRUBIN, D., SOSNOWSKI, D. (2002), *Sex Offender Polygraph Testing in the United Kingdom: 37th Annual Seminar/Workshop*. Albuquerque, New Mexico: American Polygraph Association.

HOLMES, R. M., HOLMES, S. T. (1996), *Profililng Violent Crimes: An Investigative Tool*. Thousand Oaks, London: Sage (druga izdaja).

Kazenski zakon: z uvodnimi pojasnili Boštjana Penka in Klavdija Stroliga in stvarnim kazalom dr. Vida Jakulina (1999). Ljubljana: Uradni list republike Slovenije.

KEČANOVIĆ, B. (2002), S civilno družbo proti spolnim zlorabam. *Javna uprava*, 3: 24-26.

KNOWLTON, J. (1972), The Polygraph and Probation. *Idaho Law Review*, 9: 74-84.

Konvencija o otrokovih pravicah (2002). Ljubljana: Slovenski odbor za UNICEF.

LANNING, K. V. (2001), *Child Molesters: A Behavioral Analysis*. Alexandria, Virginia: National Center for Missing and Exploited Children (četrta izdaja).

LIEB, R., MATSON, S. (1996), *Community Notification in Washington State: 1996 Survey of Law Enforcement*. Washington State Institute for Public Policy (november).

MARSHALL, W. L., BARBAREE, H. E. (1988), The Long Term Evaluation of a Behavioral Treatment Program for Child Molesters. *Behavioral Research Therapy*, 26: 499.

MARSHALL, W. L., PITHERS, W. D. (1994), Reconsideration of Treatment Outcome with Sex Offenders. *Criminal Justice and Behavior*, 21: 10-27.

MCGUIRE, J., MASON, T., O'KANE, A. (2000), *Behaviour, Crime and Legal Processes. A Guide for Forensic Practtitioners*. Chichester: John Wiley & Sons.

MNOOKIN, R. (1982), Foster Care: In Whose Best Interest? V: BECK, R., WEISS, H. B. (ur.), *The Rights of Children*. Cambridge: Harvard Educational Review (158-197).

NATIONAL CENTER FOR MISSING AND EXPLOITED CHILDREN (1998), *A Model State Sex-Offender Policy*. Alexandria, Virginia.

PAVLOVIĆ, Z. (1990), Otroci, pravice in psihologija (k utemeljitvi psiholoških pravic otroka). V: PAVLOVIĆ, Z. (ur.), *Psihološke pravice otrok: Simbioza in avtonomija*. Ljubljana: Društvo psihologov Slovenije (13-24).

- (1993), *Psihološke pravice otroka: Otrokove pravice onstran pravnega varstva*. Radovljica: Didakta.

POLUTNIK - ŠPRINGER, M. (1994). Položaj žrtve pri obravnavanju kaznivega dejanja posilstva. *Pravna praksa*, 23: 306.

RIEGEL, L. (1974), Court Use of Polygraph in Probation Programs. *Polygraph*, 3: 256-268.

SALECL, R. (1991), *Disciplina kot pogoj svobode*. Ljubljana: Študentska organizacija Univerze v Ljubljani.

SCHMIDT, H. K., SOLOMAN, G. F., JOHNSON, H. (1973), The Artificial Conscience. *Corrective and Social Psychiatry*, 23: 93-100.

SELIČ, P., JURATOVEC, A. (2001), Vloga forenzične psihofiziologije v predkazenskem postopku - dileme, možnosti in protislovja. V: PAGON, M. (ur.), *Dnevi varstvoslovja*. Ljubljana: Visoka policijsko-varnostna šola (293-307).

ŠELIH, A. (1992), Splošni problemi otrokovih pravic. V: ŠELIH, A. (ur.), *Pravni vidiki otrokovih pravic*. Ljubljana: Uradni list RS (11-31).

ŠTEFANC, D. (2002), *Otrokove pravice in njihovo uveljavljanje v Sloveniji*. Ljubljana: Filozofska fakulteta (diplomska naloga).

TEUSCHER, T. (1978), The Polygraph and Probation. *Polygraph*, 7: 1-4.

VERHELLEN, E. (1994), *Convention on the Rights of the Child: Background, motivation, strategies, main themes*. Leuven, Apeldoorn: Garant.

WHITFIELD, C. L. (1995), *Memory and abuse: Remembering and healing the effects of trauma*. Deerfield Beach, Florida: Health Communications.

WINTERSBERGER, H. (1994), Costs and Benefits: The Economics of Childhood. V: Qvortrup, J., Bardy, M., Sgritta, G., Wintersberger, H. (ur.), *Childhood Matters: Social Theory, Practice and Politics*. Aldershot: Avebury (213-247).

VARUH ČLOVEKOVIH PRAVIC (2002), *Nasilje nad otroki: Splošni spis* (1.1-5/2002).

Začetno poročilo Republike Slovenije o sprejetih ukrepih za uresničevanje Konvencije o otrokovih pravicah (1997). Ljubljana: Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve.

Zakon o kazenskem postopku z uvodnimi pojasnili Boštjana Penka in stvarnim kazalom (1998). Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije.